Educació i espiritualitat. Tradicions de saviesa i qualitat humana

pep aparicio guadas, institut paulo freire d'espanya

" Se enciende la aurora en los cielos tal y como si fuera cosa de la tierra, flor quizá que por su pureza y ardor ha llegado al confín donde la tierra y el cielo se entreabren y abrazan (...) no es un espejismo, es una acción, o mejor aún, un acto sin par y en este caso un ser. Un ser que vive en ese acto y al par (en el mismo instante) su nacimiento y transfiguración."

María Zambrano

" Aquellos que posean un templo interior se reconocerán. Se reconocerán por sus obras: sus actos y su palabra será guía."

Chantal Maillard

" Hem heretat la tradició de moralitat cristiana que converteix la renúncia de si en principi de salvació. També som hereus d'una tradició secular que respecta la llei externa com a fonament de la moralitat. Com pot llavors el respecte de si ser la base de la moralitat?"

Michel Foucault

Els éssers humans, en virtut de les seues característiques intrínseques com a expressió de la seua condició humana: finitud, inacabament...; vocació de ser més, d'anar fent-se poc a poc... estan sempre en una situació-en-context concreta –emocionalment i educativa, èticament i política...-, singular i comú alhora i, aquesta situació suscita, per una banda, una dinàmica i/o dimensió relacional i dialogal que obre els éssers humans a les i els altres éssers humans, al món i a la resta d'éssers vivents mediats per les experiències – *erlebnis*– que emergeixen fruit d'aquestes relacions i/o diàlegs travessades per processos i procediments que generen cre-accions i produccions educatives, econòmiques... així com espirituals; i, per altra, el desig d'espiritualitat que roman sempre desig –com senyalava Ernst

Licencia Creative Commons Reconocimiento-No comercial-Compartir igual

Bloch-, un desig sempre sense acabar de satisfer-se, que disposa als éssers humans en una acció d'anhel perenne que els movilitza, entre d'altres accions, per exemple, envers l'educació i, també les commou, puix com qualsevol de nosaltres ha deprés en el quotidià de la vida i, com ja senyalà Rahel Varnhagen, *només els cors obren els cors* i, més enllà i més ací d'explicacions i/o comprensions, en una obra de reactualització de l'existència, en una gosadia de testimoniatge i saviesa que els fa co-efectuar.

I és aquesta espiritualitat la que, en certa manera, constitueix un camí i un enllaç, polivalent-polifònic-polifacètic-poliglòtic-…, quasi no identificable i potser inexpressable que senyala i indica que està en totes les coses… –la qual cosa ha de suposar, per les dones i els homes que volen dedicar-se, vocacionalment, a l'educació, l'abandonament de qualsevol vel·leïtat religio-religocentrista i, per tant, eurocentrista, puix dues de les vessants bàsiques i identificadores, a grosso modo, d'una certa cosmovisió europea, si hi ha una d'específica, són, per una banda, la religió-religació, cristiana *in extenso* i, per altra, la perspectiva colonial-colonialista encara, que es superposa a aquesta i, a més, considera aquesta península del continent asiàtic com centre del món malgrat la múltiple apertura geogràfica, sociocultural, epistemològica, etc. americana, africana… del món- i, a més a més, ens possibilitaria per a *cor* dar una reactualització i/o retrobament d'allò espiritual com un senyal d'identitat de la condició humana –entre símbol, que requereix i exigeix participació sense mediació alguna i suscita una certa praxis de i en comú; i signe, que suscita, requereix i demana comprensió… mediada o no que reivindiquen de l'ordre i organització de la presència i, tots dos de l'afecte, de l'amor i del diàleg dialògic-, en relació-mediació amb el món i amb la resta d'éssers vivents; una relació-mediació cre-activa i/o constitutiva de les diverses praxis de dominació de la contingència.

Aquest *gir espiritual*–que potser subsumeix el gir lingüístic…- que ha d'incloure les tècniques de si mateix i ha de ser eminentment polític i ètic, com senyala Edgardo Castro referint-se a Michel Foucault: *"…mientras que gobierno de los otros define la política, la idea de un gobierno de sí mismo circunscribe lo que debemos entender por ética (…) La noción misma de gubernamentalidad adquirirá, un sentido diferente (…) Ya no remite sólo al estudio de las formas de saber-poder que, en el marco del ejercicio de soberanía política, hacen posible el gobierno de la población, sino al punto de encuentro entre las relaciones de gobierno con los otros y las prácticas de gobierno de sí"*[1] i, així, aquest gir espiritual –i alhora polític i ètic- possibilita unes aproximacions epistemològiques i culturals del sud, emergents, que

Licencia Creative Commons Reconocimiento-No comercial-Compartir igual

al mateix temps ens anuncien la necessitat d'una nova perspectiva i dinàmica educativa que situe a la vida i a tots els éssers vivents al bell mig dels processos d'aprenentatge, implementant aquesta qualitat i aquesta saviesa en totes i cadascuna de les tradicions velles, i també en les novelles; aquest seria l'enorme repte d'encarar-interpel·lar: unes accions ortopràxiques, més enllà de qualsevol de les litúrgies –sagrades i/o profanes-, a través de les quals l'ésser humà coopera i co-efectua la salvació del món i la seua salvació i la salvació de les i dels altres. Unes accions gràvides de vida així com civils i seculars; més enllà també de la trista i penosa moral, en una aposta ferma i flexible amb els lligams vius que ancoren els éssers vivents en uns posicionaments i unes accions étiques, dialogals… que quotidianament els-les interpel·len mitjançant afectes, conceptes i perceptes; en definitiva, a través de *paraules-òrgans* que esdevenen símbols i també signes, en unes estructures d'acollida (codescendència, coresidència, cotranscendència i comediació), tot seguint l'aportació de Lluís Duch, "*que tenen una missió pedagògica essencial en les nostres societats perquè són els factors determinants per a la qualitat o la manca de qualitat dels aprenentatges de l'ésser humà, el qual, des del naixement fins a la mort, és –hauria de ser- un aprenent, és a dir, algú que sempre es troba en camí vers l'acompliment de la seva humanitat*" [2]; símbols i signes que tendencialment ens constel·len vers l'interior – *vita contemplativa,* i treball dels símbols- i/o vers l'exterior – *vita activa*, i treball dels signes- però sense divisions ni fronteres, en un continu i complex lligam que ens obre a la vida i a la búsqueda espiritual en successives caminades, una lligadura que, potser corba, ens mena cap un anhel d'alliberament que supera totes limitacions, més enllà de l'estricta i ingènua curiositat intel·lectual i/o racional.

Aquest gir espiritual que hauria d'anegar l'educació, renovelladament, sense cap orientació ni guia confessional o aconfessional, requereix de la proximitat, de la presència, del sentit, de la carícia i de la compatia, de la primordialitat i la cordialitat… i àdhuc dels gestos *vivents i tendres* de compartir i d'acompanyar (malgrat el creixent ús, i abús, de les velles pròtesis audiovisuals –cinema, tv, documentals…- i de les 'noves' pròtesis tecnològiques digitals de la comunicació –entre d'altres, tablets i telèfons ' *intel·ligents'*; *tweeter*; *facebook*–segons Vicente Serrano l'expressió del capitalisme com a religió [3]-; etc *.,* malgrat que generen una certa adicció que distrau [4] així com una certa dependència… que susciten un canvi no mediat ni relacional dels éssers humans i de la seua situació-en-context), lluny de les diferents vessants metafísiques, en una plena celebració de la intimitat que suscita i implica qualsevol procés d'aprenentatge, qualsevol conreu de la terra educativa, sociocultural, política, ética… el tacte i el contacte amb les dones i els

Licencia Creative Commons Reconocimiento-No comercial-Compartir igual

homes que hi participen a qualsevol cercle de cultura, a qualsevol grup d'aprenentatge...; memòria i problematització, sistematització i natalitat, en la resistència inèdita i possible que fa que la dialògica amorosa, en un quefer-queactuar quotidià educatiu, fa lliures a les dones i als homes i els-les ajuda a concebre, engendrar... la viabilitat de ser en el món, inèditament i esperançada, d'una manera creativa-constitutiva i alegre, introduint la novetat en el món i en nosaltres, les persones educadores i educandes, alhora; una novetat que no és innovació ni renovació, sinó immersió-conversió en una dimensió d'acollida així com de *parrhesia*[5] puix *"l'existència humana s'inicia en* la casa que és l'altre*. Per això és l'altre el punt de referència fonamental i el que possibilita els altres dos"*[6], que garanteix i/o fa proliferar *"el moviment de la intimitat*(que) *no potser, doncs, ni colonialista ni imperialista ni totalitzador"* [7]; i, ha de ser una novetat que ha de promoure, com ens re*cor*da Martha C. Nussbaum, *"el cultiu de la capacitat de pensament crític i la reflexió són crucials per mantenir la democràcia viva i desperta"* [8], entre d'altres qüestions i valors i, d'aquesta manera, examinar les nostres vides, les situacions-en-context, el món... en una indagació crítica que és bàsicament antiautoritària i, profundament, amoroso-dialògica.

Sempre hi ha *"una primera vegada per a les paraules quan li van arribar a la consciència (...) Una primera vegada, doncs, per a les paraules i per a la seua associació amb les emocions, amb les cares d'algunes dones o d'alguns infants..."* podem llegir a *El tramvia groc* [9]; sempre hi ha una primera vegada per a les accions de les persones educadores i educandes quan ens arriben al *cor*, una primera vegada per a les accions associades amb les paraules i, alhora, amb les emocions... i potser en la narració educativa, ética i política fa temps que aquestes associacions han estat absents o, pitjor encara, han estat instrumentalitzades i han construït, tal vegada un falç imaginari en la memòria educativa i formativa, foragitant, per exemple, la bella i engrescadora tasca dels i de les mestres republicans –"*Viure humanament, en aquest temps limitat i mortal que és el nostre, és tant com re*cor*dar",* segueix afermant Joan Francesc Mira-, no com un simple re *cor* d mort i/o artificial que no ens commou sinó com un autèntic testimoniatge d'una experiència de viure, d'ensenyar i/o aprendre, en primera i segona persona del singular-plural i al servei de la gent –situant-se en un context que suposa posar-se en joc i en lloc, educativament i política- i, d'aquesta manera, conrear la lucidesa pròpia i aliena, com ens senyala, per exemple, Queralt Solé referint-se a ' *el mestre que va prometre el mar*': "*la transcendència simbòlica de la trajectòria vital del mestre Antoni Benaiges i del compromís amb la seva professió s'emmarca en un context històric caracteritzat, d'una banda, per la irrupció de nous corrents de*

Licencia Creative Commons Reconocimiento-No comercial-Compartir igual

renovació pedagògica, permesos i promoguts per la política educativa de la Segona República, i, d'altra, per uns anys de forta convulsió social i política" [10], tal vegada, en una mena de resistència que, alhora és cre-acció i pràctica de llibertat al quotidià educatiu, cultural, ètic, polític… sempre des de la perspectiva i dinàmica del dos, plenament immersos al temps-espai d'allò íntim, i dual, que obre la porta a l'ètica i a l'amor, a allò polític i a allò educatiu… i, com va deixar viscut-escrit María Zambrano: *"sólo prefiriendo a la par, las ideas y las personas, es decir, solamente estando lleno de amor por la claridad ideal y por su encarnación en la mente de cada hombre, se puede ser maestro."* [11]

I aquestes múltiples accions –acollida i apropament, empar i do, cordialitat i primordialitat, tacte i contacte, acompanyament i compartició, confiança i hospitalitat, fecunditat i natalitat…- que, gràvides, despleguen-pleguen-despleguen-…, alhora, un doble dispositiu d'aprenentatge –sense centre, pura dissimètrica composició, complexa i senzilla alhora, interior i exterior- a través del qual: (*i*) cuidant aprenem a fer i pensar; (*ii*) cuidant operem la relació i mediació que ens possibilita navegar, lliures, a persones educadores i educandes –lluny de les mistificacions de l'aprenentatge-servei, de les aparents comunitats d'aprenentatge, etc.-, entre allò inèdit viable, feliç troballa de Paulo Freire, i allò possible creatiu, encarnada i amorosa invenció-aportació de Victoria Sendón de León, donar a llum-llegir-escriure un món, a través del procés de viure, en singular i en comú, en el qual l'horitzó d'espiritualitat possible-viable assoleix una realitat tangible que anem configurant i constel·lant en les pràctiques de llibertat: educatives, ètiques i polítiques, plenament immerses en el quotidià, *pràxic-theòric*, de llibertat que les dones i els homes estan disposats a instituir a l'interior-exterior de les experiències que creen i/o produeixen, que sempre impliquen una metamorfosi així com el diàleg dialògic que amb la *(in)* tensió de cre-acció, són el mètode per tal de fer vivents les sendes, velles i novelles alhora, envers una espiritualitat plural, doncs tant l'ésser humà com el món són plurals-pluralistes i susciten la descoberta tant del món com dels éssers vivents com a altres (som en relació i en correspondència) i formen part de nosaltres, i tot açò no és possible sense amor; l'amor, un esdeveniment, que mou-impeleix-encen… a la construcció d'una vida, d'un món… que ja fan, poc a poc, i amb les seues mans, amb els seus desigs, amb els seus procediments… reinventant una vida a partir de la vida rebuda, reinventant un món, reinventant l'amor, reinventant l'espiritualitat, reinventant l'educació… en una tasca múltiple de constitució de si mateix (*askesis i eros* [12]) on l'espiritualitat ha de ser el plus que suscite i implique la transfiguració de les subjectivitats en procés.

Licencia Creative Commons Reconocimiento-No comercial-Compartir igual

Entre resistència i contestació, esdevenint l'espiritualitat, d'aquesta manera, condició i/o prerequisit educatiu-polític per a poder fornir i/o retroalimentar unes pràctiques de llibertat, històriques i situades, que engendren noves relacions humanes, de tot tipus, així com noves relacions de poder que requereixen, alhora, de l'emergència-existència de llibertat(s) amb una clara i encesa dimensió ética i afermar que, com senyala Joan-Carles Mèlich, *"l'ètica no és ni una teoria ni una pràctica, sinó una experiència."* [13] Pertant potser cal practicar-experienciar una espiritualitat encarnada, éticament i política, als escenaris diversos de la quotidianitat on les dones i els homes realitzen les tasques de cura de si, de lectura i d'escriptura de si… –des de la fonda llum de les entranyes on són, entrellaçats i entreoberts, la terra i el cel… i tal vegada així podria germinar un nou ésser vivent nou- que, potser de manera corbada i ondulada, travessen les reflexions i les sistematitzacions que, com a éssers vivents, fan de si mateix, de la resta d'éssers vivents i del món en el qual (con)viuen –en la perspectiva i dinàmica d'una convivencialitat [14] entranyable i potent-, d'una manera netament política –tal i com senyala Lluís Duch: *"la política és l'autoformació dels qui són lliures i iguals, per tal d'actuar comunitàriament, i, en aquesta actuació, assolir el reconeixement dels qui són lliures i iguals"* [15]-, problematitzant, i reproblematitzant, la cura de si, la cura de les i dels altres i la cura del món que, per ventura, siga la condició imprescindible per a que l'espiritualitat s'allunye tant de la legalitat –la descarnada i moral obediència a unes normes- com de la legitimitat –l'alegre però trista seqüència que ancora als éssers humans en la 'confirmitat' de, i la conformitat a, un manat lícit, entre carismàtic i/o fidel, el recte trajecte i procedir d'acord amb la llei, visible o invisible, escrita o oral-, esdevenint i/o emergint en situacions-en-context, des-obeint les relacions de dominació, des-arborant els principis morals, des-aprenent la crueltat, les dominacions, les desdonacions, les subjeccions… en definitiva, una obra i una operació singular i comú de desentranyar i d'entranyar, (dis)continuament, una espiritualitat, materna i femenina, que els-les transforma en vida, que els-les modifica i metamorfosa, els-les materialitza i converteix, en un acte que és obra-acció-treball-producció, alhora, però sobretot és una espiritualitat que és una perenne naixença, sense cap imperatiu.

Potser l'espiritualitat, en les seues relacions amb l'educació, només puga ser la possibilitat dels éssers humans d'estar obert, deixar-se obrir, obrir a d'altres… i també d'estar disponible per a les i els altres, des del *cor* mateix de la condició humana, íntimament i joiosa, i, d'aquesta manera, els mena a un moviment la clau del qual és la lligadura, la qual senyalàvem adés –i per tant suscita i implica una acció d'enllaçar-desenllaçar-enllaçar-desenllaçar-…, esborrant les fronteres, les

Licencia Creative Commons Reconocimiento-No comercial-Compartir igual

limitacions…-, en un procés de relació, de vinculació, de demanda, d'interpel·lació, d'emparament… que paga l'alegria fer i refer, actuar i reactuar, a qualsevol àmbit quotidià, en un quefer-queactuar on emergeix *"una circularitat irrompible entre l'intel·lecte i el món, entre la consciència i el cosmos, entre pensar i ser… entre facticitat i racionalitat…"* [16], en el tendre i (ma)dur treball de la pràctica de si i de la constitució de les dones i dels homes sobre si mateix, en relació i en correspondència amb les i els altres… que opera una transformació, una conversió, una modificació… de les dones i dels homes immersos en aquestes pràctiques i/o experiències, a través de les quals, el fil roig –i alhora també verd, violeta, negre…- de l'espiritualitat de les subjectivitats en procés: concretes, vivents, civils, seculars…, garanteix i, a més a més, promou, d'una manera directa i desobedient, amorosa i dialogal –diàleg dialògic-, que *"la fe es la misma, es la fe de que el ser humano es el ser supremo para el ser humano (…) El que asume que el ser humano es el ser humano supremo para el ser humano constituye esa fe (…)Es esta la fe que constituye el pensamiento crítico. Pero constituye a la vez la dignidad humana;(…* i aquesta *) espiritualidad de lo humano, desde lo corporal, va a llevar a la muerte de la religión"* [17] i, d'aquesta manera, podria emergir i constituir-se un procés de autoconeixement i de coneixement del món –en el qual el mestre ha de ser mestre de la inquietud i/o de subjectivitització, entre d'altres funcions-, de la inquietud de si i inquietud per les i pels altres (ocupar-se de si i de les i dels altres, les pràctiques de si, la conversió de si… susciten i impliquen una perspectiva i dinàmica, crítiques, de des-aprendre, de cura, de salut, de conversió de si…) i de l'accés a l'espiritualitat sense condició teològica ni religiosa alguna.

Notes

[1] CASTRO, Edgardo (2013). ' *Gobierno y veridicción'*, en: FOUCAULT, MICHEL (2013). *La inquietud por la verdad*. Siglo XXI Editores. Buenos Aires. Argentina

[2] DUCH, Lluís (2010). *Religió i comunicació*. Fragmenta Editorial. Barcelona.

[3] SERRANO, Vicente (1/5/2016). *Facebook, divinidad invisible*. El País.

[4] Veieu l'entrevista: *Evgeny Morozov por Joseba Elola*. http://elpais.com/elpais/2015/12/17/eps/1450358550_362012.html

[5] FOUCAULT, Michel (2005). *La hermenéutica del sujeto*. Akal ediciones. Madrid.

Licencia Creative Commons Reconocimiento-No comercial-Compartir igual

[6] ESQUIROL, Josep Maria (2015). *La resistència íntima: assaig d'una filosofia de la proximitat*. Quaderns Crema. Barcelona.

[7] Ídem

[8] NUSSBAUM, Martha C, (2011). *Sense ànim de lucre*. Arcàdia Editorial. Barcelona.

[9] MIRA, Joan Francesc (2013). *El tramvia groc*. Proa. Barcelona.

[10] ESCRIBANO, Francesc, FERRÁNDIZ, Francisco i SOLÉ, Queralt. (2013). *Antoni Benaiges, el mestre que va prometre el mar*. Editorial Blume. Barcelona.

[11] ZAMBRANO, María (2000). *Hacia un saber sobre el alma*. Alianza Editorial. Madrid.

[12] FOUCAULT, Michel (2005). *La hermenéutica del sujeto*. Akal ediciones. Madrid.

[13] MÈLICH, Joan-Carles (2015). *La lectura com a pregària*. Fragmenta Editorial. Barcelona.

[14] ILICH, Iván (2002). *Obras reunidas I*. Fondo de cultura económica. Mexico.

[15] DUCH, Lluís (2001). *Armes espirituals i materials: política*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat. Barcelona.

[16] PANIKKAR, Raimon (2012). *El ritme de l'ésser. Les Gifford lectures*. Fragmenta editorial. Barcelona.

[17] HINKELAMMERT, Franz (2008). *Hacia una crítica de la razón mítica. El laberinto de la modernidad*. Dríada. México.

Licencia Creative Commons Reconocimiento-No comercial-Compartir igual